

VI

Η ΑΠΟΘΕΩΣΙΣ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΔΗΜΟΤΙΚΗΝ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΝ

“Όσον περιωρίζοντο τὰ πολιτικά δικαιώματα τοῦ δήμου, τόσον περισσότερο ἢ προσοχὴ ἐστρέφετο εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸς τὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα διὰ τῆς ἰδικῆς των δυνάμεως καὶ πρωτοβουλίας ἔπρεπε νὰ πραγματοποιήσουν, ὅ,τι ἄλλοτε ἦτο κοινὸν ἔργον. Κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Ἑλλάς ἐπανῆλθε μετὰ τὴν ἀνατροπὴν τοῦ ἐννόμου κράτους εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἡρωολατρείας. Τὸ πρᾶγμα ἐσήμαινεν ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως τὴν κατάλυσιν τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ κόσμου, οὕτως ὥστε, ὅπως καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἡσιόδου⁴⁴, οἱ ἄνθρωποι νὰ τεθοῦν, ἐφ’ ὅσον δὲν ἔσχυεν ἢ ἔχασε τὴν ἐπαφὴν τοῦ πρὸς τὸν κόσμον ὁ κεντρικὸς θεός, ὑπὸ τὴν προστασίαν εἰ δυνατόν ἀτομικῶν ὑπερφυσικῶν πνευμάτων: «Ἐπίτροπον ἐκάστω παρέστησεν (ὁ Ζεὺς) τὸν ἐκάστου δαίμονα καὶ παρέδωκεν φυλάσσειν αὐτὸν αὐτῷ καὶ τοῦτον ἀκοίμητον καὶ ἀπαραλόγιστον»⁴⁵. Κυρίως ὁμοῦς ὡς θεῖοι ἀμύντορες τῶν ἀνθρώπων ἐτιμήθησαν οἱ ἀποθανόντες συγγενεῖς των⁴⁶ καὶ κυρίως ἐκεῖνοι ἐκ τῶν ζώντων, οἱ ὁποῖοι ἔθεσαν πραγματικῶς ἢ κατ’ ἐπίφασιν τὴν δυνάμιν των ὑπὲρ τοῦ γενικοῦ συμφέροντος. Μεταξὺ αὐτῶν ὁ στρατηγὸς τῶν Ἀργείων Νικόστρατος «τῆ τοῦ σώματος ρώμη διαφέρων ἐμιμεῖτο τὸν Ἡρακλέα κατὰ τὰς στρατείας καὶ λεοντὴν ἐφόρει καὶ ρόπαλον ἐν ταῖς μάχαις»⁴⁷. Ὁ μεγαλύτερος ἐξ ὄλων, τὰ ἔργα τοῦ ὁποίου ἐθεωρήθησαν ἀνώτερα τῶν θείων καὶ τῶν ἡρωϊκῶν κατορθωμάτων, ὑπῆρξεν ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν Ἀρριανὸν ἐνομίσθη θεὸς «πολὺ δικαιότερον Διονύσου τε καὶ Ἡρακλέους»⁴⁸. Ἡ προσωπικότης τοῦ ἐκπορθητοῦ τῆς Ἀσίας ὑπῆρξεν ἐπίσης ἡ ἀφορμὴ νὰ θεωρηθοῦν καὶ οἱ θεοὶ τῆς θρησκευτικῆς παραδόσεως ὡς ἄνθρωποι περίφημοι διὰ τὴν σωματικὴν ἢ τὴν πνευματικὴν των ὑπεροχὴν, οἱ ὁποῖοι ἄφησαν σκοπίμως νὰ κυκλοφορήσῃ μετὰ τῶν ὁπαδῶν των ἡ φήμη, ὅτι ἔχουν ὑπερφυσικά προσόντα. Ὁ φίλος⁴⁹ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Κασ-

σάνδρου (316 — 297 π. Χ.) Εὐήμερος ἀνέπτυξεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰδικὴν θεωρίαν: «Ὅτ' ἦν ἄτακτος ἀνθρώπων βίος, οἱ περιγενόμενοι τῶν ἄλλων ἰσχύι τε καὶ συνέσει, ὥστε πρὸς τὰ ὑπ' αὐτῶν κελεύόμενα πάντα βιοῦν, σπουδάζοντες μείζονος θαυμασμοῦ καὶ σεμνότητος τυχεῖν, ἀνέπλασαν περὶ αὐτοὺς ὑπερβάλλουσάν τινα θείαν δύναμιν, ἔνθεν καὶ τοῖς πολλοῖς ἐνομίσθησαν θεοί»⁵⁰. Πρῶτον ἐξ ὧν ἡ ἀνθρωπότης ἀπεθέωσε τὸν οὐρανόν, «ἐπιεικῆ τινα ἄνδρα καὶ εὐεργητικὸν καὶ τῆς τῶν ἄστρον κινήσεως ἐπιστήμονα»⁵¹.

Ἐκτὸς ὁμῶς τῶν δυναμικῶν προσώπων τῆς ἱστορίας, τὰ ὁποῖα ἐνεφανίσθησαν ὡς πρόμαχοι τῆς γενικῆς ἐλπίδος, ὅπως εἶχε συμβῆ διὰ τῶν ἡρώων καὶ κατὰ τὴν μυθικὴν ἐποχὴν τῆς διαλύσεως τῶν ἀριστοκρατικῶν θεσμῶν, προτοῦ ὁ ἀστικὸς πληθυσμὸς κατοχυρώσει λογικῶς καὶ διὰ τῆς ψήφου τὴν θέλησίν του, ἡ λυτρωτικὴ ἀνάγκη περιέβαλεν ἀπὸ τῆς συντριβῆς τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι διὰ τῆς σπουδῆς τῶν πραγμάτων ἐπέκεινα τῶν θορύβων τῆς καταστροφῆς ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ὑποδείξουν ἐκ πείρας τὴν ὀρθὴν στάσιν ἐνώπιον τῶν ἐκάστοτε περιστάσεων. Καθ' ὃν χρόνον ὁ δῆμος ἔχανε τὸ ἠθικὸν του κῦρος καὶ ἡ σύνεσις ἐνεφανίζετο εἰς τὴν κοινὴν γνώμην ὡς προσὸν τῶν ἐκτάκτων, τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐξεπροσώπησαν ἐκεῖνοι κυρίως, οἱ ὅποιοι διὰ τῆς σκέψεως καὶ πρὸ πάντων τῆς ζωῆς των ἀντέκρουσαν τὴν φορὰν τῶν γεγονότων. Οἱ φιλόσοφοι ἀπετέλεσαν τότε τὰ πρότυπα μιᾶς κοινωνίας, ἡ ὁποία δὲν ἐπίστευεν οὔτε εἰς τὴν ἀξίαν τῆς παραδοσιακῆς γνώσεως οὔτε εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς ἀποστολῆν. Ἐὰν παρὰ τὴν γενικὴν ἐτοιμότητα δὲν ἀπεθεώθησαν, τοῦτο κατὰ κύριον λόγον ὀφείλεται εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἀνθρωπίνων ὀρίων, ἡ ὁποία ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ κράτους ἀπετέλεσε τὴν βάσιν τῆς θεωρητικῆς των στάσεως: «Ἀρχὴ φιλοσοφίας.. συναίσθησις τῆς αὐτοῦ ἀσθενείας καὶ ἀδυναμίας περὶ τὰ ἀναγκαῖα»⁵².

Ἡ διδασκαλία τῶν τελευταίων Ἑλλήνων φιλοσόφων δὲν ἀπέβλεπε κυρίως εἰς τὴν ἔρευναν τῆς οὐσίας τοῦ κόσμου ἢ τῶν προϋποθέσεων τῆς γνώσεως, ἀλλ' εἰς τὴν παραμυθίαν τῶν ἠθικῶς δοκιμαζομένων προσώπων: «Κἂν τις ἀπολέσας τύχη τινα τῶν

οϊκείων.. ἀξιοῦσιν ἀφικνεῖσθαι τὸν φιλόσοφον καὶ παρηγορεῖν»⁵³. Ἐντὶ νὰ ἐλέγξουν τοὺς μυθολόγους ἢ τοὺς δοκησισόφους, οἱ ἄνθρωποι τοῦ θεωρητικοῦ βίου ἐπεχείρησαν νὰ θεραπεύσουν, ὅσους ἐπληττεν ἡ σκληρότης τοῦ κόσμου, χωρὶς νὰ λαμβάνουν τὰ κατάλληλα μέτρα: «Ἰατρεῖόν ἐστίν, ἄνδρες, τὸ τοῦ φιλοσόφου σχολεῖον»⁵⁴. Κυρίως ὁμοῦ οἱ πνευματικοὶ ὁδηγοὶ τῶν μεταδημοκρατικῶν χρόνων τῆς Ἑλλάδος παρουσιάζονται ὡς ζῶντα παραδείγματα τῶν ἠθικῶν των διδασμάτων. Εἰς μίαν ἐποχὴν ἀσυνεπείας ὡς πρὸς τοὺς σκοποὺς τῆς ζωῆς, ἀνατροπῆς τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν δεδομένων καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀσυνεπείας μεταξὺ τῶν προθέσεων καὶ τῆς ἐκφράσεώς των διδασκτικῆν σημασίαν εἶχε πρὸ παντὸς ἄλλου ἡ ἐνιαία διαγωγή. Ὁ τρόπος τοῦ βίου δὲν ἦτο ἀπλῶς ἀποτέλεσμα, ἀλλ' ἡ ἐποπτικὴ ἐκφρασις τῆς θεωρίας, ἐξ ἴσου σημαντικὸς διὰ τὴν διδασκῆν, ὅσον καὶ ἡ νοθεσία τῶν λόγων. Ἐντὶ τῶν λογικῶν κανόνων ἠθικῆν σημασίαν ἔχει τώρα ὁ «σπουδαῖος»⁵⁵ καὶ ὁ «φρόνιμος»⁵⁶, ὁ ὁποῖος ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀριστοτέλους παραμένει ἔναντι τῶν θλίψεων τῆς ζωῆς ἀθικτος καὶ ἀτάραχος ὄχι ἐξ ἀναισθησίας, ἀλλ' ἔνεκα τῆς πνευματικῆς του ἀνωτερότητος: «Ὅμως δὲ καὶ ἐν τούτοις (λύπαις) διαλάμπει τὸ καλόν, ἐπειδὴν φέρη τις εὐκόλως πολλὰς καὶ μεγάλας ἀτυχίας, μὴ δι' ἀναλγησίαν, ἀλλὰ γεννάδας ὢν καὶ μεγαλόψυχος»⁵⁷. Μετὰ τὴν πτώσιν τῶν συλλογικῶν μεγεθῶν, τοῦ ἔθνους, τῆς πόλεως ἢ τῶν νόμων, παιδαγωγοῦν διὰ τοῦτο τοὺς ἄνθρώπους, ὅσοι συνέδεσαν διὰ τῆς ζωῆς των τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἀρετὴν, ὅσοι μετέθεσαν τὴν ἀξίαν τοῦ βίου ἐκ τῶν δημοσίων χώρων εἰς τὴν προσωπικὴν σφαῖραν: «Ἐκλυτέον ἑαυτοὺς ἐκ τοῦ περὶ τὰ ἐγκύκλια καὶ πολιτικὰ δεσμοτηρίου»⁵⁸, συνεβούλευσεν ὁ Ἐπίκουρος. Μεταξὺ τῶν ἱστορικῶς εὐαισθητῶν τὸ αἶτημα δὲν ἔμεινε χωρὶς ἀπήχησιν: «Ἀναχωρήσεις αὐτοῖς ζητοῦσιν, ἀγροικίας καὶ αἰγιαλοὺς καὶ ὄρη.. Ὅλον δὲ τοῦτο ἰδιωτικώτατόν ἐστιν ἐξὸν ἧς ἂν ὥρας ἐθελήσης εἰς ἑαυτὸν ἀναχωρεῖν»⁵⁹.

Εἰς τὴν ἀναχωρητικὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἀπέκτησεν ὁ Πυθαγόρας τὴν θρησκευτικὴν του μορφήν ὡς ὄργανωτῆς τῶν πρώτων πρὸς τὰ ἔσω φυγάδων⁶⁰ τῆς τυραννικῆς πολιτείας, τὴν ὁποῖαν

ἐπέβαλεν ἡ ἀμυνα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς κάτω Ἰταλίας ἐναντίον τῶν ἐπεκτατικῶν σχεδίων τῆς Καρχηδόνας. "Ὅχι μόνον δμως ὁ «Πυθαγορικὸς βίος», ὅπως τὸν περιέγραψεν ὁ Ἰάμβλιχος, ἀλλ' ἡ συμπεριφορὰ ὄλων τῶν προσώπων τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας, τὰ ὅποια διὰ τοῦ ζήλου καὶ τῆς ἠθικῆς των ἀκεραιότητος ἦτο δυνατὸν νὰ φρονιματίσουν τοὺς ἀνθρώπους, καθίσταται τώρα θέμα ἐπισταμένης σπουδῆς. Ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Διογένης Λαέρτιος ἐξεπλήρωσαν αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀπαίτησιν τῆς παρουσιάσεως ὑποδειγμάτων τῆς ἰδιωτικῆς καὶ τῆς δημοσίας ζωῆς χάριν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἐπαύσαν νὰ γνωρίζουν, ποῦ κατευθύνεται ὁ κόσμος. Δὲν ἦτο αὐτὴν τὴν φορὰν ἡ ἀφηρημένη ἐννοια ὁ γνώμων τῆς γενικῆς διαταγῆς, ἀλλ' ἤδη μετὰ τὴν μάχην τῆς Χαιρωνείας, ἡ ὁποία ἐπέφερε τὸ τέλος τοῦ αὐτονόμου βίου τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων, ὁ φιλόσοφος ἄνθρωπος, ὁ ὅποιος «ἐκάστα κρίνει ὀρθῶς καὶ ἐν ἐκάστοις τάληθές αὐτῷ φανεῖται.. ὥσπερ κανῶν καὶ μέτρον αὐτῶν ὢν»⁶¹. Ἐκεῖνος ἐπρεπε νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν κόσμον καὶ νὰ ἐφαρμόσῃ παραδειγματικῶς διὰ τοὺς ἄλλους τὰ αἰτήματα τοῦ πνεύματος ὡς «ἄγγελος» ἀπεσταλμένος «ἀπὸ τοῦ Διὸς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν ὑποδείξων αὐτοῖς»⁶².

Ἐὰν ἐκτοτε παρουσιάζεται ὡς λογοτεχνικὸν εἶδος ἡ βιογραφία, μαρτυρεῖ τὴν τάσιν τῶν κοινωνικῶν προσδοκιῶν νὰ ἐκπληρωθοῦν ἀντιπροσωπευτικῶς διὰ τῆς ἀτομικῆς εὐθύνης. Ἀφ' ὅτου διὰ τοῦτο μετεκινήθη τὸ οἰκονομικὸν βᾶρος ἐκ τῶν ἠπειρωτικῶν μητροπόλεων πρὸς τὰ κράτη τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἡ Ἑλλάς ἐξηρτήθη βιολογικῶς ἐκ τοῦ σίτου τῆς Αἰγύπτου⁶³, ὁ βασιλεὺς δὲν ἐπανεκτήσῃ μόνον τὴν πολιτικὴν του δικαιοδοσίαν, ἀλλ' ἐνεσάρκωσεν ἐντὸς ἐνὸς κόσμου, ὁ ὅποιος δὲν εἶχε τὴν ἰκανότητα νὰ εἶναι πολιτικῶς αὐτοδύναμος καὶ παραλλήλως εἶχε καταγγεῖλει τὴν πίστιν του εἰς τοὺς θεούς, τὸν κεντρικὸν παράγοντα τῆς ζωῆς. "Ὅσοι θέλουν νὰ τὸν ἐπαινέσουν, ἀμνηχανοῦν ἐλλείψει ἀνταξίων ἐκφράσεων: «Ἐγὼ δ' οὔτε χρόνου πλῆθος ἰκανὸν οὔτε λόγον οὐδένα ὄρω τοῦ βασιλέως ἄξιον, οὐδ' ὅστις αὐτὸν ἰκανῶς ἐγκωμιάσαι δυνήσεται»⁶⁴. Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐδίστασαν νὰ προκηρύξουν ὡς μοναδικόν των

σωτῆρα καὶ μάλιστα ρητῶς ἐναντίον τῆς ἐλπίδος, ἡ ὁποία ἐστρέφετο ἀκόμη πρὸς τοὺς Ὀλυμπίους, τὸν Δημήτριον τὸν Πολιορκητὴν: «Ἄλλοι μὲν ἢ μακρὰν γὰρ ἀπέχουσιν θεοὶ ἢ οὐκ ἔχουσιν ὄτα ἢ οὐκ εἰσὶν ἢ οὐ προσέχουσιν ἡμῖν οὐδὲ ἐν. σὲ δὲ παρόνθ' ὀρῶμεν οὐ ξύλινον οὐδὲ λίθινον, ἀλλ' ἀληθινόν· εὐχόμεθα δέ σοι»⁶⁵.

Μετὰ τὴν πολιτικὴν κατάρρευσιν τῆς λαϊκῆς θελήσεως καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης εἰς τὴν δύναμιν τῶν θείων κυρίων τῆς παραδόσεως ἡ Ἑλλάς συλλαμβάνει τὸν θεὸν ὡς ἱστορικὸν πρόσωπον. Τὸ πρᾶγμα ἐκυκλοφόρησε ἐνωρὶς μεταξὺ τῶν δημαγωγῶν. Ὁ ἐκ Συρακουσῶν «Ζεὺς ἐπικαλούμενος» ἰατρὸς Μενεκράτης «πορφύραν ἡμφιεσμένος καὶ στέφανον χρυσοῦν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἔχων καὶ σκῆπτρον κρατῶν κρηπίδας τε ὑποδεδεμένος περιήει μετὰ θείου χοροῦ»⁶⁶. Θεοί, οἱ ὁποῖοι δυσκολεύονται νὰ ἐνσαρκωθοῦν, εἶναι εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν δημοκρατίαν ἐκτὸς τῆς πραγματικότητος. Ἐὰν οἱ βασιλεῖς δὲν ἀποκαλύπτουν αὐτοπροσώπως τὸν ἀρχηγὸν τοῦ θείου κόσμου⁶⁷, παρουσιάζονται διὰ τοῦτο ἐκ συστήματος ὡς Διόνυσοι⁶⁸, Ἀπόλλωνες⁶⁹ ἢ Ποσειδῶνες⁷⁰. Ἀφ' οὗτου ὁ Ἀλέξανδρος ἐπεχείρησε νὰ καταστήσῃ «ἐνὸς ὑπήκοα λόγου τὰ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ μιᾶς πολιτείας», εἰς τρόπον ὥστε νὰ συνέχῃ «εἰς ἀν νόμος ἅπαντας ἀνθρώπους», οἱ ὁποῖοι νὰ προσβλέπουν εἰς «ἐν δίκαιον ὡς πρὸν κοινὸν φῶς»⁷¹, ὁ οὐράνιος καὶ ταυτοχρόνως ἐπίγειος θεὸς ἀπέκτησεν οἰκουμενικὴν διάστασιν, κύριον γνῶρισμα τῆς ὁποίας δὲν ἦτο ἡ δύναμις οὔτε ἡ δόξα, ἀλλ' ἡ εὐεργεσία τῶν ἀνθρώπων: «Ἡ τοῦ θειοτάτου Καίσαρος γενέθλιος ἡμέρα, ἦν τῇ τῶν πάντων ἀρχῇ ἴσην δικαίως ἀν εἶναι ὑπολάβοιμεν.. ἑτέραν.. ἔδωκεν παντὶ τῷ κόσμῳ ὄψιν⁷² οὐδὲν δὲ μέτρον χαρᾶς εὗρηκεν ὁ κόσμος.. ὡς ἀν τοῦ ἡδίστου ἀνθρώποις αἰῶνος νῦν ἐνεστῶτος»⁷³.

VII

Ο ΘΕΟΜΟΡΦΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ Η ΑΝΔΡΟΠΡΕΠΕΙΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΩΣ ΕΠΑΚΟΛΟΥΘΑ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Ἀπὸ τῆς συντριβῆς τοῦ Περσικοῦ κράτους ὑπὸ τῶν Μακεδόνων ἡ Ἑλλάς ἐβάδισε θρησκευτικῶς πρὸς τὴν κατεύθυνσιν, ἡ ὁποία παρουσίασε τὸν θεὸν ὡς ἱστορικῶς ἀνεπανάληπτον ἄνθρωπον. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ὑπερφυσικοῦ προσώπου, ἡ ὁποία εἰς τὴν Ἀσίαν εἶχε πρὸ πολλοῦ στηρίξει τὴν θεοκρατικὴν ἐξουσίαν, διότι ἐκεῖ ὁ βίος δὲν ἀπέκτησε γενικὴν πολιτικὴν βᾶσιν, ἔπρεπεν ἐδῶ νὰ περιμένῃ τὴν δύσιν τῆς πόλεως, τὴν πραγματοποιήσιν τῆς μεγάλης ἐμπνεύσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ ὁποία διὰ τοῦ πληθωρισμοῦ τῶν εὐγενῶν μετάλλων καὶ τῆς ἀνόδου κατὰ συνέπειαν τῶν μισθῶν εἰς τὰ κατακτηθέντα ἐδάφη ἐμείωσε τὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν συνεχῆ αὐξήσιν τῶν τιμῶν⁷⁴. Ἐφ' ὅσον δὲν ἀπεφάσισε νὰ μεταναστεύσῃ ἐμπορικῶς καὶ πνευματικῶς εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος περιῆλθε τότε εἰς οἰκονομικὸν ἀδιέξοδον. Ἀποτέλεσμα τῆς ἱστορικῆς δυσπραγίας ὑπῆρξεν ἡ καταστροφή τοῦ ἐνόμου κράτους («τὰ δὲ κοινὰ τῶν Βοιωτῶν εἰς τοσαύτην παραγεγόνει καχεξίαν, ὥστε.. τὸ δίκαιον μὴ διεξῆχθαι παρ' αὐτοῖς μήτε περὶ τῶν ἰδιωτικῶν συμβολαίων μήτε περὶ τῶν κοινῶν ἐγκλημάτων, ἀλλ' οἱ μὲν φρουρὰς παραγγέλλοντες τῶν ἀρχόντων, οἱ δὲ στρατείας κοινὰς, αἰεὶ ἐξέκοπτον τὴν δικαιοδοσίαν»⁷⁵), κυρίως ὁμῶς ἡ συνεχῆ στρατιωτικὴ ἀντιδικία τῶν πόλεων, ἡ δῆωσις τῶν γονίμων ἐδαφῶν, ἡ ἐκπόρθησις καὶ ἡ πώλησις τῶν κατοίκων τῶν ὡς δούλων, ὁ φοβερὸς σπαραγμὸς τῶν «Ἀχαιῶν», τῶν «Αἰτωλῶν» καὶ τῶν «Μακεδόνων», τὸν ὁποῖον ἐγνώριζε νὰ ὑποκινῆ μέχρι τῆς ὀλοκληρωτικῆς ἐξαντλήσεως τῶν ἐμπολέμων ἡ αὐτοκρατορικὴ φιλοδοξία τῆς Ρώμης.

Εἰς τὴν ἀρχὴν βεβαίως τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων, ἡ ὁποία ἔστρεψε τὴν θρησκευτικὴν ἐλπίδα πρὸς τὸν ἐκπρόσωπον τῆς πολιτικῆς δυνάμεως, ἡ κοιτὶς τῆς δημοκρατίας ἀντέδρασε κατὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ θεοῦ, ὅπως τὴν ὑπέθαλ-

ψεν εἰς τὴν Ἀσιατικὴν τοῦ ἐπικράτειαν ὁ πρῶτος κοσμοκράτωρ : «Λύσιππος ὁ πλάστης Ἀπελλῆν ἐμέμψατο τὸν ζωγράφον, ὅτι Ἀλεξάνδρου γράφων εἰκόνα κεραυνὸν ἐνεχείρισεν»⁷⁶. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ὁμοῦς αὐτῆς ἡ Ἑλλάς διακατέχεται ὑπὸ ἐνὸς ἀνεπιφυλάκτου θαυμασμοῦ διὰ τὴν Ἀνατολήν, διότι δὲν ἐτρέφετο μόνον ἐκ τῶν ἀγρῶν τῆς, ἀλλ' ἐπίσης ἐκ τοῦ θρησκευτικοῦ τῆς πνεύματος, ἐφ' ὅσον ἐκείνη προηγείτο εἰς τὴν ἐμπειρίαν τῆς αὐθαιρεσίας καὶ τῆς σκληρότητος τῶν στρατιωτικῶς κατωχυρωμένων προσωπικῶν καθεστώτων : «Καὶ τίς οὐκ ἂν ἐπήνεσε τὴν τῶν βαρβάρων σοφίαν ; εἶγε μηδεὶς αὐτῶν εἰς ἀθεότητα ἐξέπεσε, μηδὲ ἀμφιβάλλουσι περὶ θεῶν, ἅρα γε εἰσιν ἢ οὐκ εἰσιν καὶ ἅρα γε ἡμῶν φροντίζουσιν ἢ οὐ»⁷⁷. Εἰς τὴν Ἀνατολήν συνετελέσθη κατὰ παραδειγματικὸν τρόπον ἡ μεγάλη ἀντίθεσις μεταξὺ Οὐρανοῦ καὶ Γῆς, ἡ κρατικὴ νίκη τῶν ποιμένων ἐπὶ τῶν γεωργῶν καὶ ἡ θρησκευτικὴ ἐπιβολὴ τῶν γεωργῶν ἐπὶ τῶν ποιμένων, ὁ ἐκθειασμὸς τῆς στοργῆς ἀντὶ τῆς πειθαρχίας. Ἐκεῖ ἀπέκτησεν ὁ πατὴρ μητρικὰ αἰσθήματα : «Ἐγκατέλιπέν με κύριος καὶ κύριος ἐπελάθετό μου· μὴ ἐπιλήσεται γυνὴ τοῦ παιδίου αὐτῆς τοῦ μὴ ἐλεῆσαι τὰ ἔκγονα τῆς κοιλίας αὐτῆς ;»⁷⁸. Ἐκεῖ ἀπεκλήθη ὁ οὐράνιος θεὸς «Μητροπάτωρ»⁷⁹. Ἐκεῖ τὸ πνεῦμα τῆς συγκαταβάσεως ἐξουδετέρωσε τὴν ἀνδρικὴν ἔπαρσιν : «Ἄττιν, ὕστερον δ' ἐπικληθέντα Πάπαν⁸⁰, ἡ Ρέη ἔτεμε, βίου μὲν ἀνδρήϊου ἀπεπαύσατο, μορφὴν δὲ θηλέην ἡμείψατο»⁸¹. Ἐκεῖ ἐζήτησαν οἱ ἄνδρες νὰ ἐγκυμονήσουν τὸν θεόν : «Ἐλθέ μοι, κύριε Ἑρμῆ, ὡς τὰ βρέφη εἰς τὰς κοιλίας τῶν γυναικῶν»⁸². Ἐκεῖ ἀντικατέστησεν εἰς τὸ στερέωμα τὸν μονήρη πατριάρχην «θεὰ τις ἐπὶ θρόνου καθεζομένη καὶ τρέφουσα παιδίον»⁸³. Ἐκεῖ ἐδίδαξεν ὁ «Ἥλιος» ὡς «ἰλαρὸς Ἀγαθὸς Δαίμων»⁸⁴ ἀντὶ τῆς ὑπακοῆς τὴν «ἀγαθοεργίαν»⁸⁵. Ἐκεῖ ὁ Κρόνος, «ὃν οἱ Φοίνικες Ἥλ προσαγορεύουσιν,.. υἷὸν ἔχων μονογενῆ.. κινδύνων ἐκ πολέμου μεγίστων κατειληφῶτων τὴν χώραν, βασιλικῶ κοσμήσας σχήματι τὸν υἷὸν βωμόν τε κατασκευασάμενος κατέθυσεν»⁸⁶. Ἐκεῖ ἐλάτρευσαν τὸν στρατάρχην τῆς Ρώμης ὡς «σωτῆρα τῆς οἰκουμένης»⁸⁷ καὶ «τοῦ κόσμου»⁸⁸, ὡς «κοινὸν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου σωτῆρα»⁸⁹.

Ἐφ' ἧς στιγμῆς ἐτερμάτισε τὴν δημοκρατικὴν τῆς περιόδου, ἡ Ἑλλάς συνεδέθη πρὸς τὴν Ἀνατολὴν διὰ τῆς ἀναθέσεως τοῦ προβλήματος τῆς ζωῆς εἰς τὴν εὐεργετικὴν διάθεσιν τοῦ θεοῦ ἀνθρώπου. Τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς ἐντολῆς, τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ὁποίας ἐπεχείρησε κατὰ τοὺς ἀριστοκρατικοὺς χρόνους ὁ ἥρωας, ἡ πολιτεία τοῦ δήμου ὑπῆρξεν ἡ θεολογικὴ παῦσις. Αὐτὸ ἀσφαλῶς δὲν σημαίνει, ὅτι ὁ θεὸς καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐπαυσαν ἐντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἄστεως νὰ συμφύρονται, ὥστε νὰ τερματισθῇ τὸ θεμελιῶδες θρησκευτικὸν ἐπίτευγμα τοῦ πολιτισμοῦ, ἡ μετάθεσις τῆς ἐξαρτήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῶν ἀφανῶν φυσικῶν δυνάμεων εἰς τὴν ἰδικὴν του διοικητικὴν καὶ ἀμυντικὴν ἰκανότητα, ἀλλ' ὅτι ἀντὶ τῆς ἀποθέσεως τοῦ συγκεκριμένου ἀνθρώπου ἀνῆλθεν εἰς τὸ ὕψος τοῦ θεοῦ, ὅπου ὁ δῆμος ἀνέλαβε τὴν εὐθύνην τῆς πολιτικῆς του τύχης, ὁ ἄνθρωπος ὡς ἰδέα. Τόση μάλιστα ἦτο ἡ πεποίθησις, ὅτι ὁ θεὸς εἰς τὴν Ὀλυμπιακὴν του μορφήν εἶναι ἡ ἐξιδανίκευσις τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος οἱ θεῖοι κηδεμόνες τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ὁποῖοι διὰ τῶν Περσῶν ἐστράφησαν ἐναντίον τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου, νὰ ἐκληφθοῦν χωρὶς ἀνθρώπινον πρόσωπον εἰς τὴν φυσικὴν των ἐμφάνισιν, ὅπως τὴν ἐξεθείασεν ὁ φόβος τοῦ σκότους μεταξὺ τῶν ἡμεροδρόμων καὶ τῶν νυκτοβατῶν νομάδων τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀραβίας:

«Ἡ γὰρ Σελήνη χῶ πανοῦργος Ἡλιος
 ὑμῖν ἐπιβουλεύοντε πολὺν ἤδη χρόνον
 τοῖς βαρβάροις προδίδοτον τὴν Ἑλλάδα
 ..ὅτι νῆ Δία

ἡμεῖς ὑμῖν θύομεν, τούτοισι δὲ
 οἱ βάρβαροι θύουσι· διὰ τοῦτ' εἰκότως
 βούλονται ἂν ἡμᾶς πάντας ἐξολωλέναι,
 ἵνα τὰς τελετὰς λάβοιεν αὐτοὶ τῶν θεῶν»⁹⁰

Ἐφ' ὅσον τὰ ζωτικὰ θέματα τῆς ὑπάρξεως δὲν ἦσαν ὑπόθεσις τοῦ ἐνός ἢ τῶν ὀλίγων, ἀλλὰ κοινὸν μέλημα, ὁ λαός, ὅπως τὸν παρέστησε τὸ γυμνὸν σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ θεοῦ, ὑπῆρξε τὸ ἀπόλυτον μέγεθος τῆς ζωῆς. Διὰ

τοῦτο ἡ Ἑλληνικὴ πόλις δὲν ἀνεχαίτισε τὴν ἱστορικὴν πορείαν πρὸς τὸν ἐξανθρωπισμὸν τῆς θεότητος, ἀλλ' ἀπεκάλυψε τὴν θεότητα ὡς τὸν ἀνθρώπινον χαρακτῆρα κατ' ἐξοχήν. Εἶχεν ἐπομένως δίκαιον ὁ Goethe εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν του, ὅτι «τὸ νόημα καὶ ἡ προσπάθεια τῶν Ἑλλήνων εἶναι νὰ θεοποιήσουν τὸν ἄνθρωπον, ὄχι νὰ ἐξανθρωπίσουν τὴν θεότητα»⁹¹. Κατὰ παρόμοιον τρόπον εἶχεν ἀντιληφθῆ καὶ ὁ Ὀβίδιος τὸν Προμηθεά ὡς δημιουργὸν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐκ μίγματος χθονίων καὶ οὐρανίων στοιχείων κατὰ μίμησιν τῶν θείων προσώπων:

«Μόλις ἡ γῆ χωρίστηκεν ἀπ' τὸν ψηλὸν αἰθέρα
σπέρματα κρύβοντας στὰ σπλάχνα τῆς οὐράνια
ὁ γόνος τοῦ Ἰαπετοῦ μὲ ποταμήσια κύματα τὴν ἀνακάτεψε
καὶ τῆς ἐχάρισε τὴν ὄψιν τῶν θεῶν ποὺ ξέρουν καὶ μποροῦν
τὰ πάντα»⁹²

Ἐὰν ὁμοίως ἡ δημοκρατία παρουσίασε τὸν νόμον ὡς καθολικὴν ὑποχρέωσιν καὶ ὄχι, ὅπως εἶχε συμβῆ προηγουμένως, ὡς πρόνομιον τῶν ὀλίγων, ἦτο φυσικὸν νὰ περιορίσῃ τὴν μητρικὴν διάθεσιν τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς εὐεργεσίας εἰς τὴν ἀπαίτησιν τῆς κρατικῆς τῶν ἐφαρμογῆς. Ἡ συμμετοχὴ τῶν πολλῶν εἰς τὴν διοίκησιν ἐπέβαλλε τὸν σεβασμὸν τῆς γενικῆς ἀποφάσεως καὶ τὴν τιμωρίαν τῆς παραβάσεως. Εἶχε δηλαδὴ σημασίαν διὰ τὸν ἀστικὸν κόσμον ἡ πολιτικὴ ἀρετή. Ὁ θεὸς δὲν ἦτο ἀπλῶς χορηγὸς τῆς ἐσοδείας ἢ ἐκδικητῆς τῶν ἀτέγκτων, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐδυναστεύοντο οἱ ὀπαδοὶ του, ἀλλ' ἐπέβλεπε τὴν τήρησιν τῶν κοινῶς ἀνεγνωρισμένων ἀρχῶν τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Τὸ δημοκρατικὸν καθεστῶς διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἀποκατέστησεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν θείαν ἀνδροπρέπειαν. Ἐάν, ἕως ὅτου ἴσχυσεν ἡ ὀλιγαρχία, τὰ ὑπερφυσικὰ πρόσωπα τῆς λαϊκῆς πίστεως ἐξυπηρετοῦν τὴν μῆνιν τῆς Γαίας καὶ τονίζουσαν τὴν μητρικὴν τῶν καταγωγῆν, μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ δήμου ἀποκτοῦν ἀρρενωπὸν χαρακτῆρα καὶ σεμνύονται διὰ τὴν πατρικὴν τῶν προέλευσιν. Ἐντὸς τοῦ ἐνόμου κράτους περιορίζεται ἡ τιμὴ τῆς Δήμητρος καὶ ἀνδροῦνται ἡ Ἄρτεμις καὶ ἡ Ἀθηνᾶ. Ὁ Ζεὺς διατάσσει τοὺς

ἐπιτρόπους τοῦ ἀστικοῦ βίου «κτείνειν ὡς νόσον πόλεως», ὄσους δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ μετάσχουν «αἰδοῦς καὶ δίκης»⁹³, τοῦ σεβασμοῦ τῶν πολιτικῶν ἀξιών. Ἐὰν ἡ ποιμενικὴ αὐστηρότης ὑπερέβαλε διὰ τῆς δημοτικῆς ψήφου καὶ νομοθεσίας τὴν ἰδέαν τῆς φυλῆς καὶ ἀπεδέσμευσε τὸ ἦθος ἐκ τοῦ αἵματος, ἡ γεωργικὴ ἐπίεικεια ἐξετίμησεν εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς μετεκπαίδευσιν τὴν διαγωγὴν καὶ τὴν ἱεραρχίαν.

Ἡ καταστροφὴ τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος δὲν ἐσήμαινε κατὰ συνέπειαν μόνον ἓνα βιασμόν τῆς θελήσεως τῶν πολλῶν, ἀλλὰ καὶ μίαν πτώσιν τῆς εὐαισθησίας τῶν ἀτόμων ἐναντι τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν. Εἰς τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν τῶν πραγμάτων ἐπρωτοστάτησεν ἡ Σοφιστεία, ἡ ὁποία ἐκ τῆς σπουδῆς τῶν ἠθῶν χάριν τῆς ρητορικῆς χειραγωγήσεως τῶν ψηφοφόρων κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια. Ἡ ἀμφισβήτησις ἐνὸς ἀπολύτου κριτηρίου διὰ τὴν πρᾶξιν, ὅπως ἐχαρακτήρισε τὴν πολιτείαν τοῦ δήμου, ὑπῆρξεν ἡ φυσικὴ ἀκολουθία τῶν ἱστορικῶν πραγμάτων, ἀφ' ὅτου οἱ θεοὶ διεχώρισαν τὴν εὐθύνην τῶν ἐκ τῶν ἐπικαίρων γεγονότων, τὰ ὁποῖα εἰς τὴν ἀρχὴν ἐφάνησαν, ὅτι ἐξαρτῶνται κατὰ κύριον λόγον ἐξ ἀπροσώπων δυνάμεων, τῆς «Αἴσης»⁹⁴ ἢ τῆς «Ἀνάγκης»⁹⁵, διὰ νὰ ἐμφανισθοῦν ἐν συνεχείᾳ «μὴ θεῶν ἔργα εἶναι μηδὲ τύχης, ἀλλὰ τῶν ἐπιμεληθέντων»⁹⁶. Ἦδη ὁ ἀρχηγὸς τῶν θεῶν, οἱ ὁποῖοι συναγωνίζονται, ὀδηγοῦν, εὐνοοῦν, ἐξαπατοῦν ἢ ἐκδικοῦνται τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν «Ἰλιάδα», διαμαρτύρεται εἰς τὴν μεταγενεστέραν «Ὀδύσειαν» διὰ τὴν ἀναίδειαν τῶν θνητῶν νὰ ἐνοχοποιοῦν, ὅσάκις δεινοπαθοῦν ἐξ ἰδίας ὑπαιτιότητος, τὰ θεῖα πρόσωπα :

«ὦ πόποι, οἷον δὴ νυ θεοὺς βροτοὶ αἰτιόωνται !
ἐξ ἡμέων γάρ φασι κάκ' ἔμμεναι οἱ δὲ καὶ αὐτοὶ
σφῆσιν ἀτασθαλίησιν ὑπὲρ μόρον ἄλγε' ἔχουσιν»⁹⁷

Ἡ κρίσις τῆς ἐμπιστοσύνης εἰς τοὺς θεοὺς μετὰ τὴν Δωρικὴν ἀναστάτωσιν, ἡ ἐμπορικὴ ἐπέκτασις τῆς Ἑλλάδος, ἡ ἀποικιακὴ ἀποδέσμευσις ἐκ τῶν νομίμων τῆς μητροπόλεως καὶ κυρίως ἡ ἀνάγκη τῆς συνυπάρξεως διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῶν φυλετικῶν ἀξιώσεων ὠδήγησαν εἰς τὴν εὐρεσιν γενικῶν τρόπων συμβιβασμοῦ

τῶν ἄλλοτε ἀπολύτων ἀντιθέσεων, οὕτως ὥστε ἡ κακοδαιμονία νὰ μὴ θεωρῆται ὡς θεῖον ἔργον, ἀλλ' ὡς παράβασις τῆς κοινωνικῆς ἀνεκτῆς συμπεριφορᾶς. Ἐξοὐ ἀναπτύσσεται ἡ ἔννοια τοῦ πολιτικοῦ δικαίου ἐντὸς τῶν Ἑλληνικῶν ἄστεων, τὰ ὅποια κατεδίκασαν τὴν προσωπικὴν αὐθεντίαν, ὁ πατήρ τῶν Ὀλυμπίων ἀπαλλάσσεται τοῦ καθήκοντος τῆς τιμωρίας τῶν ἐκτρεπομένων κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν μοναδικὸν κύριον τῆς δυνάμεως Ἀνατολικῶν λαῶν, ὁ ὅποιος διεξεδίκησε τὴν καταστροφὴν («εἰ ἔσται κακία ἐν πόλει, ἣν κύριος οὐκ ἐποίησεν;⁹⁸ ἐγώ.. ὁ.. κτίζων κακά»⁹⁹), μέχρις οὗ τὰ πράγματα τοῦ κόσμου ἐτέθησαν ὑπὸ τὸν ἔλεγχον ἐνὸς ἀντίποδος τῶν ἐνεργειῶν του. Χωρὶς νὰ ἐπεμβαίῃ ἐμπράκτως, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ πανθέου παρατηρεῖ ἐκτοτε τὰ γεγονότα μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ ἔχουν οἱ θνητοὶ τὴν σύνεσιν νὰ τηρήσουν τὰ πολιτικὰ μέτρα τῶν πράξεων :

«Ζεὺς ὑψιμέδων, ὃς ἅπαντα δέρκεται,
οὐκ αἷτιος θνατοῖς μεγάλων ἀχέων,
ἀλλ' ἐν μέσῳ κεῖται κιχεῖν
πᾶσιν ἀνθρώποις Δίκαν ἰθεῖαν, ἀγνᾶς
εὐνομίας ἀκόλουθον καὶ πινυτᾶς Θέμιτος»¹⁰⁰

Ἐξοὐ τῆς στιγμῆς ὁμοίως ἡ εὐδαιμονία δὲν ἐξαρτᾶται ἀμέσως ἐκ τῶν θεῶν, ἀλλ' ἐκ τῆς νοημοσύνης τῶν ἀνθρώπων, ἀντὶ τῆς εὐσεβείας χρειάζεται ἡ ὀρθὴ ἀντίληψις τῶν πραγμάτων. Δὲν ἐκτιμᾶται ὁ ἄνθρωπος ἐκτοτε ὡς φοβούμενος τὸν θεόν, ἀλλ' ὡς λογικὸν ὄν. Διὰ τῆς πνευματικῆς εὐστροφίας ὡς πρώτης κοινωνικῆς ἀρετῆς ἡ Ἑλλάς κατωχύρωσε νομικῶς τοὺς ἀπόρους ἐναντι τῶν πλουσίων καὶ ἀνέπτυξε τὴν θεωρητικὴν ζήτησιν καὶ τὴν τεχνικὴν τῆς πειθοῦς, τὴν σοφιστικὴν καὶ τὴν δημαγωγίαν. Εἰς τὴν Ἀττικὴν ἡ πρόοδος αὐτὴ κατὰ βάσιν εἶχε συντελεσθῆ τὴν ἐποχὴν τοῦ Σόλωνος, διὰ τὸν ὅποιον ἐσωτερικὸς ἐχθρὸς τῶν Ἀθηναίων δὲν ἦτο κυρίως ὁ ἀσεβὴς ἢ ὁ προδότης, ἀλλ' ὁ «χαῦνος νόος»¹⁰¹, ὁ «ἀμαρτάνοος ἡγεμὼν»¹⁰² καὶ ὁ «κακοφραδὴς ἀνὴρ»¹⁰³. Ἐὰν συνέβαινε δυστύχημα εἰς βᾶρος τοῦ ἄστεως, δὲν ἐπρόκειτο νὰ εὐθύνωνται ὁ Ζεὺς καὶ ἡ Ἀθηναῖα, ἀλλ' οἱ κάτοικοί του διὰ τὴν ἀνοϊάν των :

«Αὐτοὶ δὲ φθείρειν μεγάλην πόλιν ἀφραδίησιν
ἀστοὶ βούλονται»¹⁰⁴

Ἐδόθη τότε ἀσφαλῶς ἡ συμβουλή νὰ ἐρωτηθοῦν διὰ τὰ ἐπιβαλλόμενα μέτρα οἱ θεοί, ὁ Σόλων δμως ἀπέκλεισεν αὐτὴν τὴν δυνατότητα, διότι κατὰ τὴν διαπίστωσιν τοῦ Πινδάρου

(«οὐ γὰρ ἔσθ' ὅπως τὰ θεῶν
βουλεύματ' ἐρευνάσει βροτέα φρενὶ») ¹⁰⁵

καὶ τὴν ὑπόδειξιν τοῦ Ὀμήρου

(«χαλεπὸν σε θεῶν αἰειγενετῶν
δῆνεα εἴρυσθαι») ¹⁰⁶)

δὲν ἦτο σαφὴς ὁ τρόπος τῆς σκέψεώς των: «Πάντη δ' ἀθανάτων ἀφανὴς νόος ἀνθρώποισιν»¹⁰⁷. Εἰς τὰ δημόσια θέματα δὲν ἀπέμενεν ἐπομένως ἄλλος τρόπος ἐνεργείας πλὴν τῆς σταθμίσεως τῶν δεδομένων ἀνεξαρτήτως τῆς θείας γνώμης χάριν μιᾶς νομοθεσίας, ἡ τήρησις τῶν ἀρθρῶν τῆς ὁποίας θὰ ἦτο ἡ βάση τῆς συνυπάρξεως, ὅσων ἐπρόκειτο νὰ τῆς προσδώσουν πολιτικὴν ἰσχὺν διὰ τῆς κοινῆς των θελήσεως.

VIII

ΑΦ' ΟΤΟΥ Η ΚΟΙΝΗ ΓΝΩΜΗ ΕΧΑΣΕ ΤΟ ΗΘΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΡΕΙΣΜΑ

Ἡ ἐπικύρωσις τῆς Σολωνείου νομοθεσίας ὑπὸ τῆς πολιτικῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν ἐδικαίωσε τὴν Σοφιστείαν ἐκ τῶν πραγμάτων. Οὔτε τὰ πρόσωπα τοῦ Ὀλύμπου ἦσαν ἀρμόδια διὰ τὰ κοινὰ οὔτε βεβαίως οἱ ἀλληλοσυγκρουόμενοι θεσμοὶ τῶν φυλῶν, τὴν διοικητικὴν ἔνωσιν τῶν ὁποίων εἶχεν ἤδη ἐπιτύχει ὁ Θησεὺς «ἐν βουλευτήριον ἀποδείξας καὶ πρυτανεῖον»¹⁰⁸. Ἡ εὐλάβεια καὶ τὰ ἔθιμα, ὁ φόβος τοῦ θεοῦ καὶ ἡ παραδοσιακὴ τάξις ἀπεκλείσθησαν ἐπομένως κατὰ μέγα μέρος ἐκ τοῦ δημοσίου βίου, ὁ ὁποῖος παρεδόθη θρησκευτικῶς ἀνυπεράσπιστος εἰς τὴν διάθεσιν τῶν πνευματικῶς εὐέλκτων, τοὺς ὁποίους ἐνδιέφερε πρὸ παντὸς ἄλλου ἡ παράστασις τῶν πίστεων ὡς προλήψεων, ἐφ' ὅσον ἡ συλλογικὴ ἐμπειρία προέβαλλεν ἀντίστασιν εἰς τὴν λογικὴν τῆς κατάλυσιν.

Ἀφ' οὗτου ὁμως ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν προσωπικὴν ἀντίληψιν τῆς καταστάσεως ἡ γενικὴ ἄποψις περιῆλθεν εἰς δευτέραν μοῖραν, τὸ μέλλον τῆς δημοκρατίας εἶχεν οὐσιαστικῶς κριθῆ. Ἐντὸς μιᾶς κοινωνίας, οἱ μέτοχοι τῆς ὁποίας ἐθεώρησαν ὡς πολιτικὸν ἰδεῶδες τὴν ἰκανότητα τῆς ἀποστομώσεως τοῦ ἀντιπάλου ὡς ἐκπροσώπου τοῦ ἰδιωτικοῦ του συμφέροντος ἢ τῆς κοινῆς γνώμης, ὁ φόβος τῆς καταστροφῆς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μεταβάλλῃ τὴν νοοτροπίαν. Ὑπῆρξεν ὁ λόγος τοῦ Σωκρατικοῦ κινήματος, δὲν ἐδημιούργησεν ὁμως πολιτικὸν ἦθος, ἀλλ' ἐνίσχυσεν, ὅσους ἐθεώρησαν ὡς ὑπερτάτην ἀρετὴν τὴν ὀρθολογικὴν ἐξουδετέρωσιν τῶν ἀντιφρονούντων, ἰδίως ὁσάκις ἐπεχείρησαν νὰ καλυφθοῦν ὀπισθεν τῆς γενικῆς ὑποθέσεως, ἀντὶ νὰ τὴν ὑπερασπίσουν. Διὰ τῆς ἀπορρίψεως τοῦ θείου παράγοντος, τῆς διαλύσεως τῶν κοινωνικῶν δεσμῶν καὶ τῆς καχυποψίας ἐναντίον ὧν ἐπεδίωξαν νὰ θεμελιώσουν τὴν ἀλήθειαν εἰς τὴν πνευματικὴν συγγένειαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ θεοῦ¹⁰⁹, ἡ δημοκρατία ὑπέσκαψε τὴν ἠθικὴν τῆς

βάσιν. Ἀντὶ νὰ καθιερώσῃ τὴν κοινὴν στάσιν ὡς πρότυπον τῆς ἀτομικῆς συμπεριφορᾶς, ἐξεθείασε τελικῶς τὴν δυνατότητα τῆς ἀτομικῆς προβολῆς ἐναντίον τῆς κοινότητος.

Ἄσχετος ὅσον ἐνισχύετο ἡ προσωπικὴ αὐτοπεποίθησις εἰς βάρος τῆς πολιτικῆς ἀνάγκης, τόσον ἡ γενικὴ προσοχὴ ἐστρέφετο πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἀνελάμβανε νὰ λύσῃ ἀντιπροσωπευτικῶς τὸ γενικὸν θέμα. Ὅπου ὁμοῦ τὰ πρόσωπα ὑποκατέστησαν τὸν δῆμον, χωρὶς νὰ ἐκφράσῃ τὴν θέλησίν του, ὁ πολιτικὸς τυχοδιωκτισμὸς ἰσοφάρισε τὴν ἀπαίτησιν καθολικῶν εὐεργετημάτων ἀσχετῶς ἠθικῶν προϋποθέσεων. Ὁ ἀστικὸς κόσμος παρέδωσε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τὸ τέλος τῆς Ἀρχαίας ἱστορικῆς του περιόδου ἑκτακτὰ δικαιώματα εἰς ἄνθρώπους, οἱ ὁποῖοι ἐπρόκειτο νὰ τὸν περιφρονήσῃ καὶ εἶδε τοὺς διαδόχους των ἡ ὄσους προσεπάθησαν νὰ τοὺς ἀνατρέψουν, ὡς θεῖους χορηγοὺς τῆς σωτηρίας. Μετὰ τὴν δημοκρατικὴν του ἀνάπαυσιν ὁ Ἡρακλῆς ἐπαναλαμβάνει διὰ τοῦτο τὰ ἡρωϊκά του κατορθώματα. Εὐρίσκει ὁμοῦ τῶρα διὰ πρώτην φοράν ἀντιπάλους ὀλκῆς, κραταιοὺς ἄνθρώπους οἰκουμενικῆς ἀκτινοβολίας, τὸν Ἀλέξανδρον ἐπὶ παραδείγματι, ὁ ὁποῖος ἐσεμνύετο, διότι ἐθεωρεῖτο, δι' ὅσα ἐπραξεν, ἰσοδύναμος τῶν μεγάλων ὑπερασπιστῶν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους: «Ἡρακλεῖ καὶ Διονύσῳ ἐνάμιλλον τιθέασί με οἱ ἄνθρωποι»¹¹⁰. Καὶ ὄχι μόνον ὁ κατακτητὴς τῆς Ἀσίας, ἀλλὰ καὶ οἱ στρατηγοὶ του ἐφαρμόζουν εἰς τὴν πράξιν τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ μυθολογικοῦ ἥρωος. Ὑπ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα ὁ Θεόκριτος ἀναφέρεται «εἰς τὸν μέγαν Ἀλέξανδρον καὶ τὸν Πτολεμαῖον ἀμφοτέρω γὰρ ἦσαν ἀφ' Ἡρακλέους»¹¹¹.

Ἄσχετος ὅσοι ἐκ τῶν ἀνθρώπων ὑπεδύθησαν τὸν Ἡρακλῆ, ἐστράφησαν (ἢ διέδωσαν, ὅτι ἀγωνίζονται) κατὰ τῆς αὐθαιρεσίας τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ κράτους καὶ τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν πολιτικῶς ἀνισχύρων: «Ἀκούσας, ὅτι πολλοὶ τῶν βιαίως καὶ ὑβριστικῶς κεχρημένων ταῖς ἐξουσίαις παρανενομήκασιν, πολλοὺς τῶν τεσατραπῶν καὶ στρατηγῶν τιμωρίας ἤξιωσεν Ἀλέξανδρος»¹¹². Τόσον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου μετὰ τὴν καταπάτησιν τῶν πολιτικῶν δικαιῶν οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ κυβερνητικοὶ τῶν ὑπάλληλοι ἐστηρί-

χθησαν εἰς τοὺς κατόχους τῆς μεγάλης περιουσίας καὶ εἰς ἀντάλλαγμα ἐπέτρεψαν τὴν διόγκωσίν της ὑπὸ τὴν ἀνοχὴν ἢ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ κράτους, ὅσον καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἢ ὅποια δὲν ἐγνώρισε τὴν πολιτικὴν κατοχύρωσιν τοῦ μικροῦ κλήρου καὶ τῶν δικαιωμάτων τῆς ὑπάρξεως (ὥστε τὰ κοινωνικὰ γεγονότα νὰ ἐξαρτηθοῦν ἐκ τῶν τοποτηρητῶν τῆς θείας ἐξουσίας τόσο περισσότερον, ὅσον διελύοντο οἱ ἀμυντικοὶ σύνδεσμοι τῆς ἐθνότητος), τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς ἐνεφανίσθη ὡς ὑπόθεσις τοῦ ἐκάστοτε νέου ἄρχοντος. Εἰς τὸ τέλος βεβαίως ἡ Ἀνατολὴ ἀπεγοητεύθη ἐκ τοῦ ἐπιγελοῦ ἡγεμόνος καὶ ἀνέπτυξε τὴν θεολογίαν τοῦ ἐπουρανίου κυρίου («Βεελσάμην καλοῦντες, ὃ ἐστὶ παρὰ Φοῖνιξι κύριος οὐρανοῦ»¹¹³), ὁ ὁποῖος θὰ εἶχεν ἐκδικητικὴν ἀποστολὴν (κἄνδρας τ' ἐξολέσει πολλοὺς μεγάλους τε τυράννους..

πάντας ὁμοῦ τ' ὀλέσει βασιλεῖς καὶ φῶτας ἀρίστους»¹¹⁴)

ἢ, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πολιτικὴν ἔπαρσιν, τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἀνισχύρων. Τόσον ὁμως εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸ τῆς δημοκρατίας καὶ μετὰ τὴν ὑποχώρησίν της, ὅσον καὶ εἰς τὴν Ἀσιατικὴν ἐπικράτειαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ λυτρωτικὴ προσδοκία τῶν θυμάτων τῆς κρατικῆς αὐθαιρεσίας ἀνεζήτησεν εἰς τὸν θεῖον κόσμον τὴν εὐμένειαν τῆς μητρὸς ἐναντι τῶν προσώπων τῆς οἰκογενείας ἀνεξαρτήτως διαγωγῆς καὶ μάλιστα εἰς ἀνοικτὴν ἀντίθεσιν κατὰ τῆς πατρικῆς αὐθεντίας, ἢ ὅποια ἐπέβαλλε τὴν τάξιν, διὰ νὰ ἐπαινέσῃ τὴν ὑπακοὴν καὶ νὰ κολάσῃ τὴν παράβασιν.

Ἄφ' ὅτου διὰ τοῦτο οἱ οὐράνιοι πατέρες ἐπεκράτησαν τοῦ μητρικοῦ κόσμου τῆς γῆς, ἡ θρησκεία ἔχει τὴν τάσιν νὰ καταγγέλλῃ τὸν ἐκπρόσωπον τοῦ κράτους καὶ νὰ ἐτοιμάζῃ μίαν παρατακτικὴν κοινωνίαν, τὰ μέλη τῆς ὁποίας ὀφείλουν ἐκ μέρους τοῦ ἐπιτρόπου τῆς ζωῆς νὰ τύχουν τῆς ἰδίας στοργικῆς μεταχειρίσεως ἀσχέτως ἐξωτερικῶν διαφορῶν καὶ ἠθικῶν διακρίσεων. Ὅπου ὁ πατρικὸς νόμος κατῴρθωσε νὰ κατοχυρωθῇ θρησκευτικῶς καὶ νὰ παγιώσῃ τὴν μορφήν του, ὥστε νὰ καταστῇ ἀδύνατος ἡ ἐσωτερικὴ του ἐξέλιξις, ἐπενέβη ὁ θεὸς διὰ τὴν ἀναθεώρησίν του δι' ἑνὸς ἄλλου προσώπου. Ὅπου ὁ νόμος δὲν ἀπέκτησε θρησκευτικὴν αὐτοδυναμίαν, ἀλλ' ἐξεφράσθη διὰ τῶν πρᾶ-

ξεων τοῦ ἐπιγείου ἄρχοντος ὡς θέλησις τοῦ ἐπουρανίου θεοῦ, ἔπρεπεν ἡ Γῆ νὰ παροτρύνῃ τὸν περισσότερον ἱστορικῶς προσηρμοσμένον υἷόν της νὰ ἐξουδετερώσῃ τὴν πατρικὴν σκληρότητα. Ἡ προοδευτικὴ ἀπώθησις τῶν θεῶν τῆς παραδόσεως ἐκ τοῦ δημοσίου βίου καὶ ἡ συνεχῶς μεγαλυτέρα προβολὴ τοῦ ἀνθρώπου ὡς πλάσματος ἐνὸς ἡμιθέου κατ' ἀρχὰς (Προμηθεύς), ὡς μυθικοῦ ἥρωος κατόπιν (Ἡρακλῆς), ὡς ἰδέας ἐν συνεχείᾳ (δημοκρατία) καὶ μετὰ τὴν πτώσιν τῆς πόλεως καὶ τὴν κρατικὴν ἐνοποίησιν τοῦ ἱστορικοῦ χώρου ὡς συγκεκριμένου προσώπου, ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ὑποκατέστησε τὸν θεὸν ἢ θεοῦ, ὁ ὁποῖος ὑποκατέστησε τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ ἔργον τῆς ὑπερνικήσεως τῶν ἀπάνθρώπων δυνάμεων, ὑπῆρξεν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ὁ δρόμος τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς Ἀνατολῆς.